

Richard Dawkins

Boží blues

Přináší náboženství útěchu, nebo bolest

Boží blud

Přináší náboženství útěchu, nebo bolesti?

Recenzoval:
Mgr. Filip Jaroš

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Dawkins, Richard

Boží blud : přináší náboženství útěchu, nebo bolest? /
Richard Dawkins ; [z anglického originálu ... přeložila Zuzana
Gabajová]. - Vyd. 1. - Praha : Academia, 2009. - 480 s. -
(Galileo; sv. 25)

Název originálu: God delusion

ISBN 978-80-200-1698-0

2-028.43 * 299.2 * 141.45 * 001:2-1 * 141.4 * 575.858 * 575.8

- kritika náboženství
- ateismus
- věda a víra
- existence Boha
- darwinismus
- evoluce (biologie)
- populárně-naučné publikace

Copyright © 2006 by Richard Dawkins.
All rights reserved.

Translation © Zuzana Gabajová, 2009

Epilogue © Filip Jaroš, Stanislav Komárek, 2009

ISBN 978-80-200-1698-0

Douglasu Adamsovi (1952-2001) in memoriam

Což nestačí, že nějaká zahrada je krásná,
copak je nutné věřit, že v ní bydlí rusalky?*

Obsah

Předmluva k brožovanému vydání
Předmluva

1. HLUBOCE VĚŘÍCÍ NEVĚŘÍCÍ

Zasloužená úcta
Nezasloužená úcta

2. HYPOTÉZA BOŽÍ EXISTENCE

Polyteismus
Monoteismus
Sekularismus, Otcové-zakladatelé a náboženství v Americe
Bída agnosticizmu
NOMA
Velký modlitební experiment
Evolucionistická škola Nevilla Chamberlaina
Zelení mužičci

3. DŮKAZY BOŽÍ EXISTENCE

„Důkazy“ Tomáše Akvinského
Ontologický důkaz a další důkazy a priori
Důkaz založený na kráse
Důkaz založený na osobní „zkušenosti“
Důkaz založený na Písmu svatém
Důkaz založený na uznávaných zbožných vědcích
Pascalova sázka
Bayesovské důkazy

4. PROČ BŮH TĚMĚŘ JISTĚ NEEEXISTUJE

Nejvyšší Boeing 747
Přírodní výběr a zvyšování povědomí
Neredukovatelná složitost
Uctívání mezer
Antropický princip: planetární verze
Antropický princip: kosmologická verze
Cambridgeská mezihra

5. KOŘENY NÁBOŽENSTVÍ

Darwinovský imperativ
Přímé výhody náboženství
Skupinový výběr
Náboženství jako vedlejší produkt něčeho jiného
Psychologická predispozice k náboženství
Opatrně, šlapete po mých memech
Kargo kulty

6. KOŘENY MORÁLKY: PROČ JSME DOBŘÍ?

Má náš mravní smysl darwinistický původ?

Případová studie kořenů morálky

Jestli Bůh neexistuje, proč se chovat slušně?

7. „DOBŘÁ“ KNIHA A MĚNÍCÍ SE MORÁLNÍ ZEITGEIST

Starý zákon

Je snad Nový zákon lepší?

Miluj bližního svého

Morální Zeitgeist

A co Hitler a Stalin? Nebyli to snad ateisté?

8. CO JE NA NÁBOŽENSTVÍ ŠPATNÉHO? PROČ TA ZAUJATOST?

Fundamentalismus a rozvracení vědy

Odvrácená tvář absolutismu

Víra a homosexualita

Víra a posvátnost lidského života

Velký podvod s Beethovenem

Jak „umírněnost“ ve víře plodí fanatismus

9. DĚTSTVÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ A ÚNIK Z NÁBOŽENSTVÍ

Tělesné a psychické týrání

Na obranu dětí

Vzdělávací skandál

A znovu zvyšování povědomí

Náboženská výchova jako součást literární kultury

10. TAK POTŘEBNÁ MEZERA?

Binker

Útěcha

Inspirace

Matka všech burek

DOSLOV: BOŽÍ BLUD A VĚDECKÁ PRAVDA ATEISMU JAK ZATOČIT S KONKURENCÍ

Poznámky

Literatura

Rejstřík

5 KOŘENY NÁBOŽENSTVÍ

Evoluční psycholog by měl z všeobecné extravagance náboženských rituálů s jejich nároky na čas a prostředky, s bolestí a strádáním stejně jako z rudého zadku mandrila poznat, že náboženství by mohlo být adaptivní.

Marek Kohn

Darwinovský imperativ

Každý má svou oblíbenou teorii o tom, kde se vzalo náboženství a proč jej mají všechny lidské civilizace. Náboženství dokáže poskytnout útěchu a povzbuzení. Ve skupinách posiluje pocit sounáležitosti. Naplňuje naši touhu pochopit, proč existujeme. K vysvětlení tohoto typu se za okamžik vrátím, teď bych ale rád začal jednou důležitější otázkou, která by měla dostat přednost z důvodů, s nimiž se seznámíme: darwinovskou otázkou o přírodním výběru.

Víme, že jsme výsledky darwinovské evoluce, a tak bychom se měli ptát, jaký tlak, případně tlaky, jež na nás vyvíjel přírodní výběr, nás původně nasměrovaly k náboženství. S ohledem na běžné darwinovské úvahy o úspornosti tato otázka nabývá na naléhavosti. Náboženství je nesmírně nákladné a výstřední; a darwinovský výběr se obvykle na plýtvání zaměřuje a eliminuje ho. Příroda je jako strýček Skrblík, přepočítává každou korunu, úzkostlivě sleduje hodinky, trestá sebemenší marnotratnost. Jak Darwin vysvětloval, „přírodní výběr den co den a hodinu co hodinu zkoumá na celém světě každou, i tu nejmenší odchylku, zavrhuje špatné, zachovává a rozvíjí dobré, nehlučně a nepozorovaně pracuje kdekoli a kdykoli se naskytne příležitost, na vylepšení každého organismu".*

* V překladu Emila Hadače a Aleny Hadačové (pozn. překl.).

Jestliže nějaké divoce žijící zvíře bude běžně provozovat nějakou zbytečnou činnost, přírodní výběr upřednostní jeho konkurenty, kteří budou čas a energii místo toho věnovat přežití a reprodukci. Příroda si nemůže dovolit lehkovážné hrátky. Triumfuje bezohledný utilitarismus, i když to tak pokaždé nevypadá.

Na první pohled paví ocas je takovou hříčkou par excellence. K přežití jeho majitele určitě nijak nepřispívá. Napomáhá ale jeho genům, které ho odlišují od jeho méně působivých soupeřů. Ocas je jako inzerát, který pávovi zajišťuje místo v ekonomice přírody tím, že přitahuje samice. Totéž platí o práci a času, které samec lemčíka věnuje na stavbu svého „loubí lásky“, jakéhosi externího ocasu z trávy, větviček, barevných plodů, květů, a má-li je k dispozici, koráleků, různých tretek nebo víček od láhví. Nebo, abychom si vybrali nějaký příklad, v němž nefiguruje reklama, mají někteří ptáci, např. sojky, podivný zvyk „koupat se“ v mraveništích nebo si jinak do peří aplikovat mravence. Nikdo neví jistě, čemu „anting“*

* Anting znamená doslova „namravenčování“ (pozn. rec.).

přesně prospívá - možná je to nějaký typ hygieny, čištění peří od parazitů; existují různé hypotézy, ale žádnou z nich nepodporují přesvědčivé důkazy. Žádný darwinista ale kvůli tomu, že si není jistý detaily, nepřestane předpokládat – nebo by alespoň neměl –, že anting musí být „k něčemu“ dobrý.**

** Vědci se domnívají, že se ptáci kyselinou mravenčí pokoušejí vyhubit ektoparazity v peří. Jiná teorie praví, že kyselina zmírňuje bolest spojenou s růstem či výměnou per. Smysl tohoto chování je každopádně nejistý. Nelze vyloučit ani možnost, že ptáci se „namravenčování“ věnují jen pro vlastní potěchu (pozn. red.).

V tomto případě zdravý rozum nebude proti, ale darwinovská logika má jeden konkrétní důvod předpokládat, že kdyby to ti ptáci nedělali, statistické naděje na jejich genetický úspěch by se snížily, i když ještě přesně nevíme proč. Tento závěr vyplývá z dvojího předpokladu: přírodní výběr trestá plýtvání časem a energií a ptáci, jak bylo dlouhodobě pozorováno, antingu věnují čas a energii. Existuje-li nějaký jednovětý manifest tohoto „adaptacionistického“ principu, pak ho

vyjádřil – nepochybně poněkud extrémně a přehnaně - uznávaný harvardský genetik Richard Lewontin: „Evolucionisté se podle mého shodli právě v tom, že je doslova nemožné poradit si lépe než organismus v jeho vlastním prostředí.“⁷⁵ Kdyby anting nebyl užitečný pro přežití a reprodukci, přírodní výběr by už dávno upřednostnil jedince, kteří se mu nevěnují. Totéž by se možná darwinistovi chtělo říct i o náboženství; právě proto potřebujeme tuto diskusi.

Evolucionistu bijí náboženské rituály do očí jako „pávi na sluncem zalitém palouku“ (slovy Dana Dennetta). Náboženské chování je lidský ekvivalent antingu nebo stavění loubí. Je náročné na čas i energii, často stejně marnotratně zdobné jako rajčí peří. Náboženství může ohrožovat život zbožného jedince stejně jako životy dalších. Tisíce lidí byly kvůli věrnosti nějakému náboženství mučeny, za často sotva odlišitelné alternativní vyznání byly pronásledovány fanatiky. Náboženství požírání zdroje, někdy skutečně ve velkém. Stavba středověké katedrály mohla stát životy stovek lidí, i přesto nikdy nesloužila jako obydlí ani k žádnému jinému zřetelně smysluplnému účelu. Byla to určitá architektonická obdoba pavího ocasu? A pokud ano, pro koho byla taková reklama určena? Středověký a renesanční talent si pro sebe zabrala duchovní hudba a liturgické výtvarné umění. Zbožní lidé ve jménu svých bohů umírali a zabíjeli; bičovali si záda až do krve, zavazovali se k celoživotnímu celibátu nebo osamělému mlčení, to vše ve službách náboženství. K čemu to všechno mělo sloužit? Jaká je výhoda náboženství?

„Výhodou“ darwinista obvykle myslí zvýšení šance na přežití genů jednotlivce. Chybí zde ale jeden zásadní bod, a sice že darwinovská výhoda se neomezuje na geny jednotlivého organismu. Může mít tři alternativní cíle. Jeden vychází z teorie skupinového výběru, k němuž se ještě vrátím. Druhý vyplývá z teorie, kterou jsem obhajoval v Rozšířeném fenotypu: je možné, že pozorovaný jedinec vykonává činnost pod manipulujícím vlivem genů jiného jedince, třeba parazita. Jak nám připomíná Dan Dennett, nachlazení je běžně rozšířené mezi všemi lidmi velmi podobně jako náboženství, a přesto z toho neusuzujeme, že nám nachlazení prospívá. U zvířat je známo mnoho příkladů, kdy jsou vmanipulována do nějakého chování, které prospěje přenosu parazita na dalšího hostitele. Tuto teorii jsem shrnul ve svém „centrálním teorému rozšířeného fenotypu“: „Chování živočicha směřuje k maximalizaci přežití genů ‚pro‘ toto chování, bez ohledu na to, jestli se tak děje v těle konkrétního živočicha, který toto chování vykazuje.“

Za třetí v „centrálním teorému“ lze „geny“ nahradit obecnějším termínem „replikátory“. Fakt, že náboženství je všudypřítomné, patrně vypovídá o tom, že skutečně fungovalo ku prospěchu něčeho, ale že to nutně nemuselo být ku prospěchu našemu nebo našich genů. Možná prospívalo pouze samotným náboženským ideám, a to tak, že se chovají poněkud „genově“, jako replikátory. Tomu se budu věnovat o něco později, pod hlavičkou „Opatrně, šlapete po mých memech“. Mezitím budu pokračovat s o něco tradičnějšími interpretacemi darwinismu, v nichž „výhoda“ znamená zvýšení šancí na přežití a reprodukci jedince.

Lovecko-sběračské národy, např. australské domorodé kmeny, podle všeho žijí podobně, jako žili naši vzdálení předci. Kim Sterelny, filozof vědy z Nového Zélandu a Austrálie, poukazuje na dramatický kontrast v jejich životech. Na jedné straně dokážou domorodci výborně přežívat v podmínkách nesmírně náročných na praktické schopnosti. Na druhou stranu, pokračuje Sterelny, navzdory veškeré inteligenci našeho druhu jsme inteligentní velmi zvráceně. Tíživí lidé, kteří se tak vyznají ve světě přírody a dokážou v něm přežít, si současně nechávají myšlení zaneřádit vírou, která je zjevně mylná a pro kterou je přívlastek „zbytečná“ hodně slabým vyjádřením. Sám Sterelny zná docela dobře domorodé národy Papuy-Nové Guiney. Ty v drsných podmínkách s nedostatkem potravin přežívají pomocí „legendárně dokonalé znalosti svého biologického prostředí. Jsou však kromě toho také hluboce a destruktivně posedlí menstruací, která je podle nich nečistá, a čarodějnictvím. Mnohé místní kultury sužuje strach z čarodějnic spolu s magií a násilnostmi, které tento strach doprovázejí.“

Sterelny nám klade otázku, „jak můžeme být tak chytří a tak hloupí zároveň“.⁷⁶

Ačkoli známé kultury celého světa se v podrobnostech odlišují, v žádné z nich nechybí ta či ona verze časově náročných nákladných a nepřátelství vyvolávajících rituálů, nerealistických, kontraproduktivních náboženských preludů. Možná že někteří vzdělaní jedinci se náboženství zřekli, všichni ale byli vychováni ve zbožné kultuře, kterou museli obvykle nakonec vědomě

opustit. Jak se říká ve starém severoirském vtípku: „Dobře, ale jsi ateista protestant nebo ateista katolík?“ Náboženské chování lze nazvat lidskou univerzálií stejně jako např. chování heterosexuální. Obě tyto generalizace připouštějí jednotlivé výjimky, ale u všech takových výjimek je až příliš dobře jasné, od jakého pravidla se odchýlily. A univerzální jevy vyskytující se u druhu si žádají darwinovské vysvětlení.

Samozřejmě není problém vysvětlit darwinovskou výhodu sexuality. Jde v ní o plození dětí, a to i v případech, kdy tomu antikoncepce nebo homosexualita zdánlivě odporují. Co ale náboženské chování? Proč se lidé postí, poklekávají, bičují se, posedle se klaní zdi, pořádají křížové výpravy či se oddávají dalším nákladným praktikám, které ničí a v krajních případech i promarňují lidské životy?

Přímé výhody náboženství

Důkazů o tom, že by náboženská víra chránila lidi před poruchami vyvolanými stresem, mnoho nemáme. Nejsou ani příliš přesvědčivé, ale nepřekvapilo by mě, kdyby to byla pravda, a to ze stejných důvodů, jako v některých případech nakonec pomůže léčitelství. Rád bych, aby se nemuselo dodávat, že tyto „Tvrzení, že věřící je šťastnější než skeptik, je stejně k věci asi jako tvrzení, že opilý je šťastnější než střízlivý.“

I lékař může pacientovi mimo jiné poskytnout také útěchu a povzbuzení. To bychom neměli bez přemýšlení zavrhnout. Můj lékař nepraktikuje léčitelství doslova tak, že by na mě přikládal ruce. Ale mnohokrát mě z lehčích potíží okamžitě „vyléčil“ jeho uklidňující hlas a inteligentní tvář ozdobená fonendoskopem. Tento placebo efekt je dobře zdokumentovaný a není ani příliš záhadný. Nefunkční tablety bez jakéhokoli farmakologického účinku prokazatelně zlepšují zdravotní stav. Právě proto se u dvojité slepých studií musí placebo podávat jako kontrolní vzorek. A proto také podle všeho účinkují homeopatika, i když jsou tak naředěná, že mají množství aktivní látky v podstatě stejné jako placebo - ani jednu molekulu. Mimochodem nešťastným důsledkem zasahování právníků do výsadního území lékařů je to, že se lékaři bojí placebo předepisovat v běžné praxi. Nebo je byrokracie nutí k tomu, aby po užití placebo zapsali do dokumentace, ke které mají pacienti přístup, čímž se vytrácí veškerý jeho účel. Homeopati jsou poměrně úspěšní proto, že na rozdíl od lékařů mohou pacientům stále podávat placebo - jen pod jiným jménem. Také mají víc času, takže mohou s pacientem hovořit a prostě k němu být přívětiví. Homeopatie si navíc získala oblibu už na samém počátku své dlouhé historie, protože její léky - na rozdíl od ortodoxních lékařských praktik, např. pouštění žilou - nikomu aktivně neškodily.

Je náboženství placebo, které prodlužuje život tím, že snižuje stres? Možná, ačkoli na tuto teorii ještě čeká těžká zkouška u skeptiků, kteří poukazují na mnohé případy, kdy náboženství stres nesnižuje, ale vyvolává. Těžko např. uvěřit, že zdravotní stav je zlepšován téměř neustálým pocitem morbidní viny, který pocitují římští katolíci vybavení obvyklou lidskou křehkostí a méně než obvyklou inteligencí. Možná je nespravedlivé zaměřit se jen na katolíky. Jak podotkla americká komediální herečka Cathy Ladmanová: „Všechna náboženství jsou stejná: náboženství je v podstatě pocit viny, jen má jiné svátky.“ Tak jako tak, podle mého mínění se teorie placebo k vysvětlení všudypřítomnosti celosvětového jevu náboženství nehodí. Nemyslím si, že náboženství sloužilo k tomu, aby snižovalo hladinu stresu našich předků. Na takový úkol není tato teorie dost velká, ačkoli je možné, že hrála dodatečnou roli. Náboženství je rozsáhlý jev, který si žádá velkou teorii.

Další teorie zcela přehlíží darwinovská vysvětlení. Mám na mysli domněnky jako „náboženství ukojuje naši zvědavost, kterou chováme vůči vesmíru a našemu místě v něm“ nebo „náboženství poskytuje útěchu“. Z psychologického hlediska na nich možná něco pravdy je, jak uvidíme v 10. kapitole, ale ani jedna sama o sobě náboženství nevysvětluje z darwinovského hlediska. Jak o teorii útěchy trefně poznamenal Steven Pinker ve své knize Jak funguje lidská mysl (How the Mind Works): „... pouze vyvolává otázky, proč by se mysl v průběhu evoluce vyvinula tak, aby nacházela útěchu ve víře, o níž ví, že je falešná. Chladem se třesoucího člověka víra, že mu je teplo, nezahřeje; člověka, který se ocitl tvář tvář lvu, neutěší přesvědčení, že to je králík.“ Teorii útěchy je třeba přinejmenším převést do darwinovské terminologie, což je mnohem těžší, než si dovedete představit. Psychologická vysvětlení v duchu, že lidem je některá víra příjemná či nepříjemná, jsou vysvětlení proximální, nikoli ultimální.

Darwinisté si na rozdíl mezi proximátním a ultimátním velmi zakládají. V proximátním vysvětlení výbuchu ve válci spalovacího motoru figuruje svíčka. Ultimátní vysvětlení se týká účelu výbuchu, tj. aby vysunul píst z válce, čímž se pootočí kliková hřídel. Proximátní příčinou náboženství by mohla být hyperaktivita v nějaké konkrétní části mozku. Nebudu se pouštět do rozboru neurologických představ o mozkovém „centru boha“, protože mi tu o proximátní otázky nejde. To neznamená, že bych je chtěl jakkoli bagatelizovat. Na toto téma jen doporučím knihu Michaela Shermera *Jak věříme: hledání Boha ve věku vědy (How We Believe: The Search for God in an Age of Science)*, v níž se mluví i o domněnce Michaela Persingera a dalších, že vizionářské náboženské prožitky souvisejí s epilepsií temporálního laloku.

V této kapitole mi jde o darwinovská ultimátní vysvětlení. I kdyby neurovědci „centrum boha“ v mozku našli, darwinisté, jako jsem já, budou i nadále chtít pochopit, jaký tlak přírodního výběru ho upřednostnil. Proč ti z našich předků, kteří byli geneticky predisponováni k tomu, aby u nich vzniklo centrum boha, měli více vnoučat než jejich konkurenti, kteří ho neměli? Darwinovská ultimátní otázka není o nic lepší, ani o nic hlubší, ani o nic vědecktější než proximátní otázka neurologická. Ale právě ona mě v tuto chvíli zajímá.

Darwinisty neuspokojují ani politická vysvětlení, např. „náboženství je nástrojem, jehož pomocí si vládnoucí třída podmaňuje níže postavené“. Jistě je pravda, že černí otroci v Americe nacházeli útěchu v příslibech posmrtného života, které otupovaly jejich nespokojenost s tímto životem, což přinášelo prospěch jejich vlastníkům. Otázka, jestli náboženství schválně vymysleli cyničtí kněží nebo panovníci, je zajímavá a měli by se jí věnovat historikové. Jako taková to ale není darwinovská otázka. Darwinistu stále zajímá, proč jsou lidé náchylní podlehnout kouzlu náboženství, a tudíž se otevřít zneužívání ze strany duchovních, politiků a králů.

Cynický manipulátor by jako nástroj politické moci mohl zneužít sexuální touhu, my ale i tak potřebujeme znát, jak to darwinovsky funguje. Co se chcete týká, odpověď je nasnadě: naše mozky jsou nastavené tak, aby si sex užívaly, protože sexem se v přirozeném stavu dělají děti. Nebo může politický manipulátor svých cílů dosahovat mučením. Darwinista ale znovu musí dodat vysvětlení, proč je mučení účinné; proč uděláme téměř cokoli, abychom se intenzivní bolesti vyhnuli.

A odpověď nám opět může připadat téměř banální, avšak darwinista to i přesto musí objasnit: přírodní výběr to zařídil tak, aby vnímání bolesti upozornilo na život ohrožující tělesné poškození, a naprogramoval nás k tomu, abychom se mu vyhnuli. Vzácně se vyskytující jedinci, kteří bolest necítí nebo jim na ní nezáleží, obvykle umírají mladí na zranění, kterým bychom se my ostatní pokusili vyhnout. Ať je touha po bozích cynicky zneužívána, nebo se prostě manifestuje spontánně, otázkou zůstává, jak ji ultimátně vysvětlit.

75. Citováno v Dawkinsovi (1982: 30).

76. K. Sterelny: „The perverse primate“, v Grafenovi a Ridleym (2006: 213-223).

Skupinový výběr

Z některých údajných ultimátních vysvětlení se nakonec vyklubou - nebo se k tomu rovnou hlásí - teorie „skupinového výběru“. Skupinový výběr je kontroverzní myšlenka, že darwinovský výběr si volí mezi druhy nebo dalšími skupinami jedinců. Cambridgeský archeolog Colin Renfrew přišel s domněnkou, že křesťanství přežilo prostřednictvím určité formy skupinového výběru, neboť pomáhalo rozvíjet ideu loajality a bratrské lásky, což náboženským skupinám pomohlo přežít na úkor jiných, méně zbožných skupin. Podobnou teorii nezávisle na Renfrewovi rozvinul americký apoštol skupinového výběru D. S. Wilson ve svém díle *Darwinova katedrála (Darwin's Cathedral)* *

* Americký biolog David Sloan Wilson stál se svým zdůrazňováním role skupiny v selekčních procesech dlouho mimo hlavní proud evoluční biologie. Roku 1997 však spolu se svým věhlasným jmenovcem E. O. Wilsonem publikoval článek *Rethinking the Theoretical Foundation of Sociobiology* (Přehodnocení teoretických základů sociobiologie), který slibuje podstatnou změnu pozice skupinového výběru v současném biologickém myšlení (pozn. rec.).

Zde je jeden smyšlený příklad, jak by mohla vypadat teorie skupinového výběru aplikovaná na náboženství. V kmenovém konfliktu zvítězí kmen s agresivním „bohem války“ nad konkurenčními kmeny, jejichž bohové vyzývají k míru a harmonii, nebo nad kmeny, které nemají bohy žádné. Bojovníci, kteří neochvějně věří tomu, že mučednická smrt jim okamžitě zaručí místo v ráji, válčí

velmi statečně a ochotně obětovávají své životy. Kmeny s tímto typem náboženství mají tedy větší naději, že mezikmenový konflikt přežijí, ukradnou poraženému kmeni dobytek a zmocní se jejich žen jako konkubín. Takové úspěšné kmeny hojně plodí dceřiné kmeny, které odcházejí a množí se jako další dceřiné kmeny, které uctívají stejného kmenového boha. Mimochodem představa skupiny plodící dceřiné skupiny, která nemá daleko od úlu plodícího včelí roje, není nepravděpodobná. Antropolog Napoleon Chagnon právě takové štěpení popisuje ve své slavné studii „Krutý národ“ („Fierce People“) o indiánech Janomamo z jihoamerické džungle.⁷⁷

Chagnon skupinový výběr stejně jako já nepodporuje. Velmi hlasitě proti němu protestuje. Někteří biologové zaměňují pravý skupinový výběr, jako v mém hypotetickém příkladu boha války, za cosi, čemu skupinový výběr jen říkají a z čeho se pokaždé nakonec vyklube buď příbuzenský výběr, nebo reciproční altruismus (viz 6. kapitola).

Ti z nás, kteří skupinový výběr znevažují, připouštějí, že v principu k němu dojít může. Otázkou ale je, jestli v evoluci představuje nějak významnou sílu. Stojí-li proti výběru na nižších úrovních - jako když je skupinový výběr předkládán jako vysvětlení individuálního sebeobětování -, silnější bude patrně výběr na nižší úrovni. Představte si, že v armádě našeho hypotetického kmene, v níž převládají ctižádostiví mučedníci, kteří dychtí po tom, aby mohli padnout ve jméno kmene a vysloužit si svou nebeskou odměnu, je jeden sobecký voják. Bude mít jen o něco málo větší šanci, že skončí jako vítěz, protože se bude raději držet vzadu, aby si zachránil svou vlastní kůži. Mučednictví jeho kolegů mu přinese větší prospěch než jeho kolegům, protože ti budou mrtví. S větší pravděpodobností než oni se tedy i rozmnoží a své geny pro odmítnutí stát se mučedníkem s větší pravděpodobností předá příští generaci. Sklony k mučednictví budou tedy v dalších generacích postupně slábnout. To je jen zjednodušený příklad, ale dobře dokládá onen věčný problém se skupinovým výběrem. Když se teorie skupinového výběru pokoušejí vysvětlit sebeobětování, vždycky jim hrozí rozvrat zevnitř. Smrt jednotlivce a reprodukce se odehrávají v rychlejším časovém měřítku a častěji než zániky a rozštěpení skupin. V matematických modelech se dají navrhnout zvláštní podmínky, za kterých by skupinový výběr mohl mít v evoluci silný vliv. Tyto zvláštní podmínky jsou v přírodě obvykle nerealistické, i když lze argumentovat, že náboženství dokáže v lidských kmenových uskupeních tyto jinak nerealistické zvláštní podmínky vytvářet. Zde se tato teorie ubírá zajímavým směrem, já se jím ale vydávat nebudu, snad jen připustím, že i sám Darwin, normálně neochvějný obhájce výběru na úrovni jednotlivých organismů, se v diskusi o lidských kmenech dostal ke skupinovému výběru hodně blízko:

Když se utkaly dva kmeny divochů, které žily na jediném území, pak kmen, který měl více statečných a oddaných příslušníků, vždy ochotných varovat se navzájem před nebezpečím, pomáhat si a chránit jeden druhého, měl více předpokladů k přemožení druhého kmene, ovšem za předpokladu, že ostatní podmínky byly vyrovnané... Sobečtí a svárliví lidé nedokáží žít pospolitě a bez pospolitosti nelze ničeho dosáhnout. Kmen bohatě obdařený těmito vlastnostmi se vždy rozroste a vítězí nad ostatními kmeny, ale jak ukazují dějiny, bývá později přemožen nějakým jiným kmenem, který má těchto vlastností ještě více.^{78*}

* V překladu Josefa Wolfa a Zory Wolfové, O původu člověka, Academia, Praha, 2006 (pozn. překl.).

Abych uspokojil každého specializovaného biologa, který toto čte, měl bych dodat, že Darwin neměl na mysli přímo skupinový výběr ve smyslu úspěšných skupin plodících dceřiné skupiny, jejichž četnost lze spočítat v metapopulaci skupin. Darwin si spíše představoval kmeny s altruisticky spolupracujícími členy, kteří se šíří a rozmnožují jako jednotlivci. Darwinův model připomíná spíše šíření veverky popelavé v Britániiina úkor veverky obecné: ekologické vytlačení, nikoli pravý skupinový výběr.

77. N. A. Chagnon: „Terminological kinship, genealogical relatedness and village fissioning among the Yanomamö Indians“, v Alexanderovi a Tinkleovi (1981: kap. 28).

78. C. Darwin: O původu člověka (Academia, Praha 2006).

Náboženství jako vedlejší produkt něčeho jiného

Ted' bych chtěl každopádně skupinový výběr nechat skupinovým výběrem a přejít k mému vlastnímu názoru na to, jakou má náboženství hodnotu pro darwinovské přežití. Patřím do stále početnější skupiny biologů, kteří náboženství považují za vedlejší produkt něčeho jiného. Obecněji

řeceno se domnívám, že my, kdo spekulujeme o hodnotě pro darwinovské přežití, bychom měli uvažovat o vedlejších produktech. Ptáme-li se, jakou má cokoli hodnotu pro přežití, možná si klademe nesprávnou otázku. Možná bychom ji měli přeformulovat, aby nám byla užitečnější. Je možné, že jev, o který nám jde (v tomto případě náboženství), není pro přežití podstatný přímo, ale je to vedlejší produkt něčeho jiného, co pro přežití význam má. Podle mého nám pomůže, uvedeme-li si představu vedlejšího produktu na analogii z mého oboru, chování živočichů.

Můry vlétávají do plamene svíčky a nevypadá to jako náhoda. Jako by jim šlo o to, aby ze sebe udělaly zápalnou oběť. Mohli bychom tomu provokativně říkat „sebeobětování“ a lámat si hlavu nad tím, jak jen ho mohl přírodní výběr upřednostnit. Jde mi o to, že než se vůbec pokusíme na tuto otázku inteligentně odpovědět, musíme ji přeformulovat. Nejde o žádnou sebevraždu. Zdánlivá sebevražda se vynoří jako průvodní jev nebo vedlejší produkt něčeho jiného. Jako vedlejší produkt... čeho? No, jednu možnost bychom měli a s její pomocí se dostaneme k věci.

Umělé osvětlení se v noční scénérii objevilo teprve před časem. Jediným světlem k vidění býval donedávna Měsíc a hvězdy. Ty leží v optickém nekonečnu, takže paprsky, které od nich přicházejí, jsou rovnoběžné. Proto se dobře hodí jako kompas. Ví se, že hmyz nebeské objekty, jako je Slunce a Měsíc, využívá k tomu, aby udržel přímou linii a aby se podle stejného kompasu, jen opačným směrem, po výpravě zase vrátil domů. Nervová soustava hmyzu si dokáže nastavit dočasný hrubý odhad v tomto duchu: „Leť takovým směrem, aby na tebe paprsky světla dopadaly pod úhlem 30 stupňů.“ Jelikož hmyz má složené oko (skládá se z tzv. ommatidií, jednotlivých tyčinkovitých oček, která paprskovitě vybíhají ze středu oka jako ježčí bodliny), může to v praxi udělat velmi jednoduše, kupříkladu tak, že světlo bude držet v jednom konkrétním ommatidiu.

Světelný kompas se ale rozhodně spoléhá na to, že nebeské objekty leží v optickém nekonečnu. Kdyby to tak nebylo, paprsky by nebyly rovnoběžné a rozbíhaly by se jako paprsky kola. Nervová soustava, která se bude řídit pravidlem 30 stupňů (nebo jakýmkoli jiným konkrétním pravidlem) podle nedaleké svíčky, jako by to byl Měsíc v optickém nekonečnu, zavede můru po spirální trajektorii přímo do jejího plamene. Načrtněte si to sami s nějakým konkrétním úhlem, např. 30 stupni, a vyjde vám elegantní logaritmická spirála do plamene.

Navzdory fatálním důsledkům za těchto konkrétních okolností zůstává pravidlo, podle něhož se můry řídí, v průměru dobré, protože pro můru se světla svíček v porovnání se světlem Měsíce objevují celkem zřídka. Stovek mūr, které se v tichosti a účinně řídí Měsícem či jasnými hvězdami, dokonce i září vzdáleného města, si nevšímáme. Vidíme jen můry, které krouží kolem plamene svíčky a pokládáme si špatnou otázku:

Proč všechny ty můry páchají sebevraždu? Místo toho bychom se měli ptát, proč mají nervovou soustavu, která ke směrové orientaci využívá pevného úhlu se světelnými paprsky, což je taktika, kterou zaregistrujeme pouze v případech, kdy to špatně dopadne. Pokud otázku přeformulujeme, veškerá tajemnost se z ní vytratí. Nikdy jsme neměli právo říkat tomu sebevražda. Jde jen o nepovedený vedlejší produkt obvykle užitečného kompasu. Nyní toto ponaučení s vedlejším produktem aplikujme na náboženské chování u lidí. Pozorujeme, že velmi mnoho lidí - v mnoha oblastech až 100 procent - vyznává víru, která jednoznačně odporuje prokazatelným vědeckým faktům i konkurenčním náboženstvím, jež vyznávají jiní lidé. Lidé tuto víru nejen vyznávají s vášnivým zanícením, ale vynakládají čas a zdroje na nákladné aktivity, které z vyznávání této víry vyplývají. Umírají za ni nebo v jejím jménu zabíjejí. Žasneme nad tím stejně, jako jsme žasli nad „sebeobětováním“ u mūr. Zmateně se ptáme proč. Mně jde ale o to, že se možná ptáme špatně. Náboženské chování je možná nepovedený, nešťastný vedlejší produkt nějakého fundamentálního psychologického sklonu, který je nebo byl za jiných okolností užitečný. Z tohoto pohledu oním sklonem, který u našich předků upřednostnil přírodní výběr, nebylo náboženství samo o sobě; musela to být nějaká jiná výhoda, která se jen náhodou manifestovala jako náboženské chování. A my náboženské chování pochopíme jen tehdy, přejmenujeme-li si ho.

Je-li tedy náboženství vedlejším produktem něčeho jiného, co by to něco jiného mohlo být? Existuje nějaký protějšek mūrů navigace podle nebeského světelného kompasu? Jaký prapůvodně výhodný znak se mohl minout účinkem a vyvolat vznik náboženství? Tento problém bych rád ilustroval na jednom příkladu, ale musím předem zdůraznit, že jde pouze o příklad typu toho, co

mám na mysli, a že se dostanu k paralelním příkladům, s nimiž přišli ostatní. Mnohem víc než o nějakou konkrétní odpověď mi jde o obecný princip, že otázka by se měla pečlivě formulovat, popřípadě celá přestylizovat.

Moje hypotéza se týká dětí. Více než kterýkoli jiný druh přžíváme pomocí nahromaděných zkušeností předchozích generací a tyto zkušenosti je třeba předat dětem v zájmu jejich ochrany a pro jejich blaho. Děti by se teoreticky mohly učit z osobní zkušenosti, např. že nemají chodit na okraj útesu nebo že nemají jíst nezralé ovoce nebo že nemají plavat ve vodě plné krokodýlů. Ale dětský mozek, který má schopnost řídit se podle pravidla „věř bez námitek tomu, co ti říkají dospělí“, má, mírně řečeno, selektivní výhodu. Příkazy jako „poslouchej své rodiče“, „poslouchej své kmenové starší, obzvlášť mluví-li k tobě vážným, výhružným hlasem“ nebo „věř bez debaty dospělým“ mají pro dítě obecně nějakou cenu. Ale stejně jako u mūr se může něco zvrtnout.

Nikdy nezapomenu na děsivé kázání v naší školní kapli, když jsem byl malý. Děsivé tedy bylo z dnešního pohledu: tehdy ho můj dětský mozek přijal přesně v tom duchu, v jakém ho kazatel zamýšlel. Vyprávěl nám o oddílu vojáků, který měl právě výcvik u železniční trati. V kritickou chvíli seržanta cosi rozptýlilo a on nestihl vydat příkaz k zastavení. Vojáci byli tak dobře vycvičeni k bezpodmínečnému uposlechnutí rozkazů, že pochodovali dál, přímo pod kola projíždějícího vlaku. Dnes samozřejmě tomuto příběhu nevěřím a doufám, že mu tehdy nevěřil ani kazatel. Ale když mi bylo devět, věřil jsem mu, protože nám ho vyprávěl dospělý, kterého jsme respektovali. Ale ať mu kazatel věřil, nebo ne, chtěl po nás dětech, abychom obdivovali slepou poslušnost vojáků, jakkoli nesmyslnou, vůči autoritě a abychom se podle ní chovali. Mám-li mluvit za sebe, asi jsme ji skutečně obdivovali. Jako dospělý se téměř zdráhám uvěřit, že mé dětské já si kladlo otázku, jestli bych měl tu odvalu vpochodovat přímo pod projíždějící vlak. Takhle si ale své pocity pamatuji. Toto kázání na mě očividně udělalo hluboký dojem, protože si ho pamatuji a předávám ho dál. Abych byl spravedlivý, nemyslím si, že kazatel to dělal proto, aby nám předal nějaké náboženské poselství. Spíše mu šlo o poselství vojenské, v duchu Tennysonova „Útoku lehké brigády“, který klidně mohl citovat:

Brigado! Kupředu leť!
Kdo staví tuto změt'?
Voják tu neptal se,
co být by mělo.
Kdo moh by, že se chvít,
v odměnu důvod mít?
Cíl jich: se bít a mřít!
Tak v smrti údolí
šest set jich vjelo.*

* Alfred Tennyson: Výbor básní I. Přeložil Jaroslav Vrchlický. B. Kočí, Praha 1906 (pozn. překl.).

(Jeden z nejstarších záznamů lidského hlasu, který byl kdy pořízen, patří právě lordu Tennysonovi čtoucímu tuto báseň. Zvláštní, tajemný dojem, jako by ji recitoval z dlouhého, temného tunelu minulosti, působivost nahrávky ještě posiluje.) Z pohledu vrchního velení by bylo šílené, kdyby každému vojákovi dovolilo svobodně se rozhodnout, jestli uposlechne nebo neuposlechne rozkazy. Národy, jejichž pěšáci by jednali z vlastní iniciativy a neposlouchali by rozkazy, by ve válkách obvykle prohrávaly. Z pohledu národa to je dobré pravidlo, třebaže občas vede k neštěstí jednotlivce. Vojáci procházejí výcvikem proto, aby se z nich stali pokud možno co nejlepší roboti nebo počítače.

Počítače dělají to, co se jim řekne. Otrocky plní každý rozkaz, který ve svém vlastním programovacím jazyce dostanou. Právě proto dělají spoustu užitečných věcí, jako je zpracování textu nebo tabulek. Ale nevyhnutelným vedlejším produktem je i to, že stejně mechanicky poslouchají i rozkazy špatné. Nedokážou rozpoznat, jestli bude mít nějaký pokyn dobré nebo špatné důsledky. Jednoduše plní rozkazy - stejně jako by je měli plnit vojáci. Užitečné jsou právě díky své slepé poslušnosti, a právě proto jsou nevyhnutelně bezbranné před softwarovými viry a červy. Zlomyslně navržený program, který říká „zkopíruj mě a pošli na každou adresu, kterou najdeš na tomhle harddisku“, bude prostě uposlechnut a pak ho s exponenciální expanzí znovu uposlechnou

další a další počítače, které ho dostanou. Je těžké, možná nemožné zkonstruovat počítač, který poslouchá užitečné rozkazy a zároveň je imunní před infekcí.

Pokud se mi podařilo vás dobře připravit, můj argument o dětských mozcích a náboženství už jste si doplnili sami. Věří všemu, co jim jejich rodiče a kmenoví starší řeknou. Taková důvěřivá poslušnost má pro přežití svou hodnotu: je to obdoba toho, jak se můra orientuje podle měsíčního svitu. Nevyhnutelným vedlejším produktem je zranitelnost vůči infikování myšlenkovými viry. Z dobrých důvodů, které souvisejí s darwinovským přežitím, musí dětské mozky věřit rodičům a dalším starším, které jim rodiče doporučí. Automaticky z toho ale vyplývá to, že ten, kdo věří, nemá jak rozlišit dobrou radu od špatné. Dítě nemůže vědět, že „nekoupej se v Krokodýlí řece“ je dobrá rada, zatímco „při každém úplňku musíš obětovat kozu, jinak přestane pršet“, je přinejlepším plýtvání časem a kozami. Obě výstrahy působí stejně důvěryhodně. Obě přicházejí od uznávaného zdroje a jsou vysloveny se stejnou vážností, která vyžaduje respekt a uposlechnutí. Totéž platí pro sdělení o světě, vesmíru, morálce a lidské povaze. A je velmi pravděpodobné, že až dítě vyroste a bude mít vlastní děti, přirozeně to celé předá i jim - nesmysly stejně jako smysluplné věci - za pomoci téže nakažlivé vážnosti.

Na základě tohoto modelu bychom měli očekávat, že v různých geografických oblastech se budou předávat různé libovolné víry, z nichž žádná nebude založena na faktech, a že budou vyznávány se stejným zaujetím jako užitečné součásti tradiční moudrosti, např. že hnůj prospívá plodinám. Také bychom měli očekávat, že místně se budou rozvíjet - a během generací měnit - i různé pověry a další nereálné domněnky, ať náhodným driftem, nebo nějakou analogií darwinovského výběru, a že nakonec budou vykazovat znaky příznačné divergence od společného předka. Jazyky, mají-li dostatek času v geografické izolaci, se vzdalují od společného předchůdce (k tomu se za okamžik vrátím). Zdá se, že totéž platí i pro nepodloženou a svévolnou víru a rozkazy předávané po generacích - víru, které patrně zafoukal příznivý vítr v podobě užitečné naprogramovatelnosti dětského mozku. Náboženští vůdci si dobře uvědomují, jak jsou dětské mozky zranitelné a jak velký význam má indoktrinace v raném věku. Chvástání jezuitů „Dejte mi dítě, když se narodí, na sedm let a já vám z něj udělám člověka“ svou otřepaností na pravdivosti (ani zlověstnosti) nic neztrácí. Stejný princip v současnosti vyznává i James Dobson, zakladatel nechvalně proslulého hnutí „Zaostřeno na rodinu“ (Focus on the Family):*

* V Coloradu mě pobavila samolepka na nárazníku „Zaostří se na svoji vlastní rodinu, kručíná!“, teď už mi ale tak zábavná nepřipadá. Možná že některé děti skutečně potřebují před indoktrinací od vlastních rodičů ochránit (viz 9. kapitola).

„Ti, kdo mají pod kontrolou to, co se mladí lidé učí a co zakoušejí - co vidí, slyší, myslí si a v co věří -, rozhodují o budoucnosti národa.“⁷⁹

Ale nezapomeňte, že moje konkrétní domněnka o užitečné lehkověrnosti dětské mysli je jen příkladem typu toho, co bychom mohli považovat za analogii můry navigované svitem Měsíce a hvězd. Etolog Robert Hinde ve své knize Proč jsou bohové tak vytrvalí (Why Gods Persist) a antropologové Pascal Boyer v knize Vysvětlené náboženství (Religion Explained) a Scott Atran v knize Věříme v Bohy (In Gods We Trust) nezávisle na sobě propagují představu náboženství jako vedlejšího produktu běžných psychologických dispozic - vedlejších produktů, měl bych dodat, protože obzvlášť antropologové často upozorňují na rozmanitost světových náboženství a na to, kolik toho mají společného. Zjištění antropologů nám připadají podivná jen proto, že je tak dobře neznáme. Těm, kdo v nich nevyrostali, připadají zvláštní všechna vyznání. Boyer zkoumal Fangy, kamerunské etnikum, kteří věří...

...že čarodějnice mají jeden zvířecí orgán navíc, který v noci odlétá a ničí ostatním úrodu a pouští jim do krve jed. Čarodějnice prý také někdy pořádají obrovské hostiny, na nichž požírají své oběti a sprádají další útoky. Mnozí lidé vám budou vyprávět, že přítel jejich přítele na vlastní oči viděl čarodějnici, jak v noci letí na banánovém listu nad vesnicí a na nic netušící oběti vrhá kouzelné šípky.

Boyer pokračuje osobním zážitkem:

O těchto a dalších podivnostech jsem se zmínil u večere v jedné cambridgeské koleji. Jeden z našich hostů, význačný cambridgeský teolog, se na mě otočil a řekl: „Právě proto je antropologie tak fascinující a zároveň tak těžká. Musíte vysvětlovat, jak lidé mohou věřit takovým nesmyslům.“ Zůstal jsem jako opařený. Konverzace se znovu rozeběhla, než jsem se zmožil na nějakou trefnou odpověď - která by se nesla v duchu třísek a trámů v očích.

Za předpokladu, že onen cambridgeský teolog byl tradiční křesťan, patrně věřil v určitou kombinaci následujícího:

- *V dobách našich předků se jedné panně narodil chlapec, aniž by se na jeho zplození podílel muž.*
- *Tento muž bez otce v dospělosti vyzval svého mrtvého, již zapáchajícího přítele Lazara, aby vstal z mrtvých, a ten to okamžitě udělal.*
- *Sám onen muž bez otce oživil poté, co byl tři dny mrtvý a pohřbený.*
- *O čtyřicet dní později odešel tento muž na vrchol kopce a pak fyzicky zmizel do nebe.*
- *Budete-li si v duchu sami pro sebe mumlat myšlenky, tento muž bez otce spolu se svým „otcem“ (který je i jím samým) vaše myšlenky uslyší a možná se podle nich zachová. Zároveň dokáže naslouchat i komukoli jinému na světě.*
- *Řeknete-li něco špatného nebo něco dobrého, tentýž muž všechno vidí, i když se nikdo jiný nedívá. Je možné, že budete podle toho potrestáni nebo odměněni, a to i po své smrti.*
- *Ona panna, matka tohoto muže bez otce, nikdy nezemřela, ale byla „vzata“ na nebe.*
- *Požehná-li kněz (který musí mít varlata) chleba nebo víno, ty se „stanou“ tělem a krví onoho muže bez otce.*

Co by si asi o tom myslel nezaujatý antropolog, který by na takový systém víry narazil při terénní práci v Cambridgi?

79. Citováno v Blakerovi (2003: 7).

Psychologická predispozice k náboženství

Představa o psychologických vedlejších produktech přirozeně vyrůstá z významného a vyvíjejícího se oboru evoluční psychologie.⁸⁰ Evoluční psychologové se domnívají, že stejně jako je oko orgán, který se v průběhu evoluce vyvinul k vidění, a jako je křídlo orgán, který se vyvinul k létání, tak i mozek je souborem orgánů (nebo „oddílů“), jejichž úkolem je poradit si se sadou specializovaných požadavků na zpracování dat. Jeden oddíl se zabývá rodinou, jiný reciproční výměnou, další soucitem atd. Náboženství lze považovat za vedlejší produkt minutí se cílem u několika těchto oddílů, např. u oddílu pro vytváření teorií o jiných myslích, pro formování koalic a pro diskriminaci ve prospěch příslušníků skupiny a proti cizincům. Kterýkoli z nich by nám mohl posloužit jako člověčí ekvivalent nebeské navigace u mūr, který je vůči minutí se cílem zranitelný ve stejném duchu, v jakém jsem hovořil o dětské důvěřivosti. Psycholog Paul Bloom, další obhájce názoru, že náboženství je vedlejší produkt něčeho jiného, poukazuje na to, že děti přirozeně inklinují k dualistické teorii mysli. A výsledkem takového instinktivního dualismu je právě náboženství. My lidé, a obzvláště děti, jsme podle Blooma rození dualisté.

Dualista rozlišuje mezi hmotou a myslí. Monista naproti tomu věří, že mysl je projevem hmoty - materiálu v mozku nebo snad v počítači - a bez hmoty nemůže existovat. Dualista věří, že mysl je jakýsi odhmotněný duch, který obývá tělo, a tudíž ho může opustit a existovat někde jinde. Dualisté bez váhání interpretují duševní choroby jako „posedlost d'áblem“, přičemž d'áblové jsou duchové, kteří tělo obývají dočasně, takže je lze „vypudit“. Dualisté při sebemenší příležitosti také ztělesňují neživé hmotné předměty, duchy a demony vidí dokonce i ve vodopádech a v mracích.

Dualista chápe román *Vice versa (Vice Versa)** F. Ansteyho

* Vyšlo česky v nakladatelství J. Otto v roce 1908 (pozn. Překl.).

z roku 1882, ale pro zarytého monistu, jako jsem já, by měl přísně vzato zůstat zcela nepochopitelný Pan Bultitude se svým synem jakousi záhadou zjistí, že si mohou vyměnit těla. Otec k synově radosti musí v synově těle do školy, zatímco syn svými nedospělými rozhodnutími téměř zruinuje otcovu firmu. Podobnou dějovou linii použil P. G. Wodehouse v knize *Rajský plyn (Laughing Gas)**, v níž hrabě z Havershotu a dětská filmová hvězda dostanou ve stejné chvíli na sousedních zubařských křeslech narkózu a oba se probudí v těle toho druhého. Celou zápletku by

pak opět měl být schopen pochopit pouze dualista. Musí existovat něco, co odpovídá lordovi z Havershotu a není součástí jeho těla, protože jak jinak by se mohl probudit v těle malého herce?

Já stejně jako většina vědců dualista nejsem, i tak mě Viceversa a Rajský plyn dokážou snadno pobavit. Paul Bloom by řekl, že to je tím, že i když jsem se naučil být intelektuálním monistou, jsem dál lidským zvířetem, a tudíž jsem díky evoluci instinktivní dualista. Představa, že někde za očima mi sedí nějaké já, které je schopno, alespoň v literatuře, se přestěhovat do hlavy někoho jiného, je ve mně i v každé jiné lidské bytosti hluboce zakořeněná navzdory našim intelektuálním nárokům na monismus. Bloom své tvrzení podporuje experimentálními důkazy o tom, že děti mají ještě větší sklon k dualismu než dospělí, zejména velmi malé děti. Z toho vyplývá, že sklon k dualismu je zabudovaný v mozků a podle Blooma zajišťuje přirozenou predispozici k přijímání náboženských představ.

Bloom se také domnívá, že jsme vrozeně predisponováni k tomu, abychom byli kreacionisté. Přírodní výběr „nedává žádný intuitivní smysl“. Obzvláště děti připisují všemu nějaký účel, jak tvrdí Deborah Kelemanová ve svém článku „Jsou děti ‚intuitivní teisté?‘“ (Are children intuitive theists?).⁸¹ Mraky jsou „k pršení“. Ostré kameny jsou k tomu, „aby se o ně zvířata mohla poškrábat, když je něco svědí“. Tomuto připisování účelu všemu se říká teleologie. Děti jsou přirození teleologové a mnohé z toho nikdy nevyrostou.

Vrozený dualismus a vrozená teleologie nás za vhodných podmínek predisponují k náboženství, stejně jako reakce na světelný kompas predisponuje můry k nechtěné „sebevraždě“. Vrozený dualismus nás připravuje k tomu, abychom spíše věřili na „duši“, která obývá naše tělo, než aby byla jeho nedílnou součástí. Lze si pak snadno představit, že takový odhmotněný duch se po smrti těla přesune někam jinam. Také si snadno můžeme představit existenci boha jako čistého ducha, který není vynořivší se vlastností složité látky, ale existuje nezávisle na ní. Dětská teleologie nás na náboženství připravuje ještě zřetelněji. Má-li všechno svůj účel, čím účel to je? Samozřejmě že boží.

Jaký má ale užitečnost můřího světelného kompasu protějšek? Proč by přírodní výběr v mozcích našich předků a jejich dětí dualismus a teleologii upřednostnil? Teorie „vrozeného dualismu“, jak jsem ji zatím popsal, jednoduše předpokládá, že lidé jsou přirození dualisté a teleologové. V čem by ale spočívala darwinovská výhoda? Pro naše přežití je důležité umět předpovídat chování entit v našem světě, takže bychom měli očekávat, že přírodní výběr vytvaroval naše mozky tak, aby to dělaly rychle a účinně. Je možné, že dualismus a teleologie jsou pro nás díky této schopnosti prospěšné? Tuto hypotézu bychom mohli lépe pochopit ve světle toho, čemu Daniel Dennett říká intencionální postoj.

Dennett přišel s užitečnou klasifikací tří „postojů“, které zaujímáme, snažíme-li se pochopit, a tedy předvídat chování entit, jako jsou zvířata, stroje či my sami navzájem.⁸² Jsou to postoje fyzikální (physical stance), projektový (design stance) a intencionální (intentional stance). Fyzikální postoj se v principu osvědčí pokaždé, protože vše se nakonec řídí fyzikálními zákony. Ale přijít na to, jak se něco bude chovat, prostřednictvím fyzikálního postoje, může trvat velmi dlouho. Než spočítám všechny interakce pohyblivých částí složitého objektu, na naši předpověď o jeho chování už bude patrně pozdě. Pokud jde o artefakt, který je skutečně zkonstruovaný, např. u pračky nebo samostřílu, je úspornou zkratkou projektový postoj. Dokážeme odhadnout, jak se daný předmět bude chovat, aniž bychom museli něco složité počítat, a rovnou se odvoláme na design. Jak Dennett říká:

Téměř každý dokáže jen na základě zběžného pohledu na zevnějšek budíku předpovědět, kdy zazvoní. Nemusíme vědět, jestli je mechanický nebo na baterie, jestli ho pohání sluneční energie, jestli jsou v něm mosazná kolečka, rubínová ložiska nebo křemíkové čipy - prostě předpokládáme, že je zkonstruovaný tak, že bude zvonit v tolik hodin, na kolik ho nastavíme.

Živé věci nejsou zkonstruované, ale darwinovský přírodní výběr ospravedlňuje zaujmout k nim určitou verzi projektového postoje. Máme tak zkratku k pochopení srdce, předpokládáme-li, že je „vyprojektováno“ k tomu, aby pumpovalo krev. Rakouský zoolog a fyziolog Karl von Frisch se pustil do výzkumu barevného vidění u včel (navzdory ortodoxnímu názoru, že jsou barvoslepé) proto, že předpokládal, že květy mají jasné barvy „vyprojektované“ k tomu, aby je přilákaly. I tyto uvozovky mají svůj účel, mají odradit prolhané kreacionisty, kteří by jinak mohli prohlásit, že velký

rakouský zoolog je jedním z nich. Netřeba dodávat, že Frisch dokázal projektový postoj dokonale přetlumočit do řádné darwinovské terminologie.

Intencionální postoj je další zkratka, která ještě překonává projektový postoj. U entity předpokládáme, že není pouze zkonstruovaná za nějakým účelem, ale že je určitým činitelem s vlastními úmysly, přáními atd., které řídí její jednání, nebo že takového činitele obsahuje. Narazíte-li na tygra, s předvídaním jeho chování byste neměli otálet. Fyzikální procesy jeho molekul rovnou vypustíte z hlavy ani se nezamýšlejte nad účelem jeho tlap, drápů a zubů. Ta kočka má v plánu vás sežrat a své tlapy, drápy a zuby k naplnění tohoto úmyslu bez váhání použije mnoha nápaditými způsoby. Chcete-li předpovědět její chování, nejlépe uděláte, když přeskočíte fyzikální procesy a fyziologii a rovnou se dáte na intencionální úprk. Všimněte si, že stejně jako projektový postoj funguje nejen u objektů, které byly skutečně vyprojektovány, ale i u objektů, které vyprojektovány nebyly, funguje intencionální postoj nejen u objektů, které intence opravdu mají, ale i u objektů, které vědomé úmysly nemají.

Mně připadá zcela přijatelné, že intencionální postoj má pro přežití svou hodnotu jako mozkový mechanismus, který urychluje proces rozhodování za nebezpečných okolností a v klíčových sociálních situacích. Okamžitě ale není jasné, že nezbytným průvodním jevem intencionálního postoje je dualismus. Já se však tomuto tématu už dál věnovat nebudu, nicméně si myslím, že by se dala rozvinout argumentace v tom smyslu, že některý typ teorie jiných myslí, který by se dal spravedlivě charakterizovat jako dualistický, by mohl být základem intencionálního postoje - zejména v obtížných sociálních situacích, a ještě spíše tam, kde do hry vstupuje intencionalita vyššího řádu.

Dennett mluví o intencionalitě třetího řádu (ten muž věří, že ta žena ví, že on ji chce), čtvrtého řádu (ta žena si uvědomuje, že ten muž věří, že ta žena ví, že on ji chce) a pátého řádu (šaman uhodl, že ta žena si uvědomuje, že ten muž věří, že ta žena ví, že on ji chce). Velmi vysoké řády intencionality se patrně omezují na říši literatury, jako v neskutečně vtipném románu Michaela Frayna Plechoví lidé (The Tin Men): „Rick pozoroval Nunopoula a věděl, že si je téměř jistý, že Anna hluboce pohrdá Fiddlingchildem za to, že Fiddlingchild nepochopil, co k němu cítí, a že taky ví, že Nina ví, že ví, že Nunopoulos to ví..." Ale to, že se takto pokroucenému úsudku o jiných myslích dokážeme zasmát, patrně vypovídá cosi zajímavého o tom, jak naše mysli dokážou díky přírodnímu výběru ve skutečném světě fungovat. Intencionální postoj, alespoň ve svých nižších rádech, šetří stejně jako projektový postoj mnohdy velmi drahocenný čas. Přírodní výběr tudíž mozky utvářel tak, aby intencionální postoj jako zkratku zaujímal. Jsme biologicky naprogramováni k tomu, abychom entitám, na jejichž chování nám záleží, připisovali úmysl. Paul Bloom opět cituje experimentální důkazy o tom, že intencionální postoj zaujímají obzvláště děti. Když malé děti sledují, jak nějaký předmět zdánlivě pronásleduje jiný předmět (např. na monitoru počítače), předpokládají, že jde o úmyslné pronásledování, což dají najevo úžasem poté, co domnělý pronásledující v honičce neuspěje.

Projektový a intencionální postoj jsou užitečné mozkové mechanismy, jejichž prostřednictvím se urychluje odhad entit, na nichž závisí přežití, např. predátorů nebo potenciálních partnerů.*

* Dawkins tu zaujímá postoj odpovídající jeho teorii sobeckého genu. Tato teorie se od klasické podoby Darwinovy selekce liší tvrzením, že přírodní výběr probíhá na úrovni genů. Pro přežití konkrétní varianty genu je nezbytné, aby jedinec, který je jejím nositelem, zanechal potomky (pozn. rec.).

Ale stejně jako ostatní mozkové mechanismy mohou i tyto postoje selhat. Děti a primitivní národy přisuzují úmysly počasí, vlnám a proudům i padajícímu kamení. My všichni máme sklon dělat totéž se stroji, zejména nechají-li nás na holičkách. Mnozí z nás si jasně pamatují na scénu ze seriálu Hotýlek, v níž se Basilu Fawltymu během jeho životně důležité mise na záchranu Labužnického večírku rozbilo auto. Basil ho nejprve varuje, pak napočítá do tří, vyleze z něj ven a namlátí mu větví. Většina z nás se do podobného stavu dostala alespoň na okamžik, ne-li s autem, tak třeba s počítačem. Justin Barrett vytvořil akronym HADD (hyperactive agent detection device, tj. hyperaktivní zařízení na detekci činitelů). Hyperaktivně detekujeme činitele tam, kde žádní nejsou, a tudíž spatřujeme zlomyslnost či laskavost tam, kde je ve skutečnosti naprostá lhostejnost. Tu a tam se přistihnu, jak mám vztek na nějaký neviný neživý objekt, např. na řetěz na mém jízdním

kole. Nedávno se v novinách objevila dojemná zpráva o muži, který ve Fitzwilliamově muzeu v Cambridge klopýtl o nezavázanou tkaničku, spadl ze schodů a rozbil tři nesmírně cenné vázy z doby dynastie Čching: „Přistál mezi vázami, které se rozletěly na tisíce střepů. Když se na místě nehody objevili zaměstnanci, stále tam ještě ohromeně seděl. Všichni jen v tichosti přihlíželi, zatímco on ukazoval na svou tkaničku a říkal: „To je ona, to je její vina.“⁸³

Další vysvětlení náboženství jako vedlejšího produktu navrhli Hinde, Shermer, Boyer, Atran, Bloom, Dennett, Kelemanová a další. Dennett se zmiňuje o jedné obzvlášť zajímavé možnosti, a sice že iracionalita náboženství je vedlejším produktem jednoho konkrétního iracionálního mechanismu zabudovaného v mozku: jednoho našeho sklonu, který má podle všeho genetické výhody, a sice sklonu zamilovávat se.

Antropoložka Helen Fisherová ve své knize Proč milujeme (Why We Love) překrásně vyjádřila nesmyslnost zamilovanosti a její přehnanost v porovnání s tím, co by mohlo přísně vzato stačit. Podívejme se na to takhle. Z hlediska řečněmu muže je nepravděpodobné, že kterákoliv žena z jeho známých je stokrát víc k pomilování než její nejbližší konkurentka, i přesto ji tak zamilovaný muž popíše. Ale spíše než fanaticky monogamní oddanost, ke které jsme náchylnější, je racionálnější přístupem určitá „polyamorie“. (Polyamorie je přesvědčení, že člověk může současně milovat víc příslušníků opačného pohlaví najednou, stejně jako může mít rád více než jedno víno, knihu nebo sport.) S radostí připouštíme, že dokážeme milovat více než jedno dítě, rodiče, sourozence, učitele, kamaráda nebo domácího mazlíčka. Když se nad tím takhle zamyslíte, není naprostá exkluzivita, kterou očekáváme od svého manžela či manželky, jednoznačně podivná? Musí za tím stát nějaký důvod.

Helen Fisherová a další ukázali, že zamilovanost provází jedinečné stavy v mozku, včetně přítomnosti nervově aktivních chemikálií (de facto přírodních drog), které jsou pro tento stav velmi specifické a typické. Evoluční psychologové s ní souhlasí v tom, že iracionální láska na první pohled by mohla být mechanismem, který zaručuje loajalitu ve společné péči o děti a který trvá dost dlouho na to, aby partneři dítě společně vychovali. Z darwinovského hlediska je volba dobrého partnera nepochybně důležitá, a to z mnoha různých důvodů.

Ale jakmile je partner vybrán - i špatný - a je počato dítě, důležitější je držet se za všech okolností i této špatné volby, alespoň než je dítě odstaveno.

Nemohlo by iracionální náboženství být vedlejším produktem tohoto iracionálního mechanismu, který byl původně v našich mozcích vybudován prostřednictvím selekce na zamilovávaní se? Víra má samozřejmě některé stejné znaky jako zamilovanost (a obě mají mnoho podobných rysů jako stav po požití návykových látek). Neuropsychiatr John Smythies upozorňuje na to, že tyto dva typy vášní aktivují v mozku významně odlišné oblasti, ale všiml si i některých podobností:

Jedním z mnoha aspektů náboženství je silná láska pociťovaná k nadpřirozené osobě, tj. k Bohu, spolu s uctíváním obrazů této osoby. Lidský život do značné míry vedou naše sobecké geny a procesy upevňování. Většina pozitivního upevňování vychází z náboženství: příjemné a utěšující pocity lásky a ochrany v nebezpečném světě, ztráta strachu ze smrti, vyslyšení modliteb v obtížných životních situacích atd. Zamilovanost do jiné, skutečné osoby (obvykle opačného pohlaví) vykazuje podobné intenzivní soustředění pozornosti na toho druhého a s ním související pozitivní upevňování. Tyto pocity lze vyvolat ikonami toho druhého, jako jsou dopisy, fotografie, dokonce i, jako ve viktoriánské době, prameny vlasů. Zamilovanost provází mnoho fyziologických jevů, např. hluboké vzdychání.⁸⁴

Já jsem zamilovanost přirovnal k náboženství v roce 1993, kdy jsem si všiml, že symptomy u jedinců nakažených náboženstvím „překvapivě připomínají symptomy, které se obvykleji spojují s pohlavní láskou. V mozku jde přitom o nesmírně účinnou sílu, a tak není divu, že se vyvinuly víry, které ji zneužívají“ („víry“ jsou zde metaforou náboženství: můj článek se jmenuje „Viry myslí“). Orgasmické vize sv. Terezie z Ávily jsou tak neblaze proslulé, že je není třeba znovu citovat. V o něco serióznější a méně křiklavé smyslové rovině podává filozof Anthony Kenny dojemné svědectví o ryzí rozkoši, která čeká na ty, kdo dokážou uvěřit v tajemnou transsubstanciaci.*

*Transsubstanciace (přepodstatnění) je církevní nauka o reálné přítomnosti Ježíše Krista v podávané svátosti. Římskokatolická církev učí, že chléb a víno podávané při svatém přijímání jsou transsubstanciovány do Ježíšova těla a krve (pozn. rec.).

Popisuje své vysvěcení na římskokatolického kněze a své zplnomocnění k celebrování mše a pak vzpomíná na

euforii prvních měsíců, kdy jsem mohl sloužit mši. Obvykle se mi ráno nechce vstávat, ale tehdy jsem z postele vyskakoval nezvykle brzy, zcela probraný a plný nadšení z představy oné veledůležité výsady, které se mi dostalo... Nejvíce mě okouzlo, když jsem se mohl dotýkat těla Páně, ta blízkost, kterou kněz ke Kristu pociťuje. Po posvěcení jsem na hostii hleděl jako milенец do očí své milované... Na počátky svého kněžství vzpomínám jako na dny naplnění a rozechvělého štěstí; jako na cosi nesmírně cenného, a přesto příliš křehkého, co brzy pomine, jako na romantickou lásku, která vyprchá s realitou nepovedeného manželství

Obdobou reakce můry na světelný kompas je očividně iracionální, leč užitečný zvyk zamilovat se do jednoho, a pouze jednoho příslušníka opačného pohlaví. Nepovedený vedlejší produkt - cosi obdobného vlétnutí do plamene svíčky – je zamilování se do Jehovy (nebo do Panny Marie nebo do hostie nebo do Alláha) a vykonávání iracionálních činností, které tato láska podněcuje.

Biolog Lewis Wolpert v Šesti nemožných věcech před snídaní (Six Impossible Things Before Breakfast) přichází s domněnkou, kterou lze považovat za generalizaci představy konstruktivní iracionality. Iracionálně silné přesvědčení je podle něj pojistkou proti vrtkavosti mysli: „Kdyby se víry, které zachránily životy, nevyznávaly důrazně, byly by v počátcích lidské evoluce nevýhodné. Kdyby lidé často měnili názory, bylo by to velkou nevýhodou např. při lovu nebo výrobě nástrojů." Z Wolpertova argumentu vyplývá, že alespoň za některých okolností je lepší držet se iracionální víry než zaváhat, i kdyby pro změnu přesvědčení hovořily nové důkazy nebo úsudek. Jak je vidět, tento argument „zamilování se" je zvláštní případ, a stejně tak je vidět, že Wolpertova „iracionální vytrvalost" je další užitečná psychologická predispozice, jejíž pomocí by se daly vysvětlit některé důležité aspekty iracionálního náboženského chování: je to další vedlejší produkt.

Robert Trivers v knize Sociální evoluce (Social Evolution) rozvinul svou evoluční teorii sebeklamu z roku 1976. Sebeklam je

ukrývání pravdy před vědomou myslí proto, aby ji šlo lépe tajit před ostatními. Těkající oči, zpcené dlaně a chvějící se hlas u našeho druhu mohou prozrazovat napětí, které doprovází vědomou snahu o podvod. Přestane-li si podvodník svou snahu někoho oklamat uvědomovat, ukryje její znaky před pozorovatelem. Dokáže tak lhat bez nervozity, která obvykle lhaní provází.

Antropolog Lionel Tiger říká cosi podobného ve své knize Optimismus: Biologie naděje (Optimism: The Biology of Hope). Určitou souvislost s konstruktivní iracionální, o níž jsme právě hovořili, lze objevit i v Triversově odstavci o „percepční obraně":

U lidí se projevuje sklon vědomě vidět to, co vidět chtějí. Doslova s obtížemi vidí objekty s negativními konotacemi, zatímco to, co působí pozitivně, zaregistrují velmi snadno. Například slova, která vyvolávají úzkost, ať kvůli osobní minulosti jedince nebo experimentální manipulaci, jsou poprvé spatřena až při silnějším osvětlení.

Jak to souvisí se zbožným přáním náboženství, asi není třeba vysvětlovat. Já bych se všeobecné teorie náboženství jako náhodného vedlejšího produktu - jako selhání něčeho užitečného – rád zastal. Podrobnosti se různí, jsou složité a mnohdy sporné. Abych uvedl názorný příklad, rozvinu dále svou teorii „důvěřivého dítěte" jako reprezentativní ukázkou teorií „vedlejšího produktu" obecně. Tato teorie - že dětský mozek je z dobrých důvodů zranitelný vůči infekci mentálními „viry" - se některým čtenářům bude patrně jevit jako neúplná. Mysl může být zranitelná, ale proč by ji měl napadnout zrovna tento virus, a ne nějaký jiný? Dovedou některé viry infikovat zranitelné myslí lépe než jiné? Proč se „infekce" projevuje spíše jako náboženství než jako... no, jako co? Součástí toho, co chci říct, je i to, že nezáleží na tom, jaký konkrétní nesmysl mozek dítěte infikuje. Jakmile je nakažený, pak dítě, až vyroste, stejným nesmyslem nakazí další generaci, ať už to je cokoli.

Antropologické výzkumy jako Frazerova Zlatá ratolest (Golden Bough) nás dokážou ohromit tím, jak rozmanité iracionální víry lidé vyznávají. Jakmile se v kultuře pevně usadí, přetrvávají, vyvíjejí se a divergují, čímž připomínají biologickou evoluci. I přesto Frazer rozlišuje určité obecné principy, např. „homeopatickou magii", v níž mají kouzla a zaklínání některé symbolické aspekty objektů z reálného světa, který mají ovlivňovat. Příkladem s tragickými důsledky je víra, že rozemletý roh nosorožce má afrodiziakální účinky. Jakkoli je tato legenda absurdní, pramení z

údajné podoby rohu se ztopořeným penisem. Z toho, jak je „homeopatická magie“ rozšířená, vyplývá, že nesmysly, které infikují zranitelné mozky, nejsou zcela náhodné, libovolné.

Je lákavé vydat se po stopách biologické analogie až k úvahám, zda tady nepůsobí cosi, co odpovídá přírodnímu výběru. Nešíří se některé myšlenky lépe než jiné díky své vlastní přitažlivosti či hodnotě či díky své kompatibilitě s existujícími psychologickými dispozicemi? A nevysvětluje to povahu a vlastnosti skutečných náboženství tak, jak je chápeme, podobně jako vysvětlujeme živé organismy přírodním výběrem? Je třeba si uvědomit, že „hodnota“ zde znamená pouze schopnost přežít a šířit se. Neznamená to, že si zaslouží pozitivní hodnotový soud - že nejde o něco, na co bychom měli být lidsky pyšní.

Ani na evolučním modelu se nemusí podílet žádný přírodní výběr. Biologové uznávají, že gen se může populací šířit nikoli proto, že je dobrý gen, ale prostě proto, že má štěstí. Tomu se říká genetický drift. O tom, jak důležité to je vzhledem k přírodnímu výběru, se vedou spory. Dnes se to ale obecně přijímá v podobě tzv. neutrální teorie molekulární genetiky. Zmutuje-li gen na odlišnou verzi sebe samého, která má identický účinek, tento rozdíl je neutrální, a výběr tedy nemůže jeden nebo druhý upřednostnit. Nicméně prostřednictvím toho, čemu statistikové říkají výběrová chyba (sampling error), může nový mutant v průběhu generací nakonec v genofondu původní formu nahradit. Pak jde o skutečnou evoluční změnu na molekulární úrovni (i kdyby na organismu jako celku žádná změna pozorovaná nebyla). Je to neutrální evoluční změna, která nemá žádnou selektivní výhodu.

Kulturním ekvivalentem genetického driftu je jedna přesvědčivá možnost, kterou v úvahách o evoluci náboženství nemůžeme zanedbat. Jazyk se vyvíjí kvazibiologickým způsobem a směr jeho evoluce působí neřízeně, celkem podobně jako náhodný drift. Předává se prostřednictvím kulturní analogie genetiky, v průběhu staletí se pomalu mění, dokud nakonec různé větve nedivergují do bodu vzájemné nesrozumitelnosti. Je možné, že část evoluce jazyka řídí určitý přírodní výběr, tento argument ale nezní příliš přesvědčivě. Podobné nápady, jimž se budu věnovat za okamžik, byly navrženy pro hlavní tendence v jazyce, např. u Velkého posunu samohlásek (Great Vowel Shift), který proběhl v angličtině v průběhu 15. až 18. století. Taková funkcionalistická hypotéza ale nutně nevysvětluje většinu pozorovaných jevů. Jazyk se pravděpodobně obvykle vyvíjí prostřednictvím kulturního ekvivalentu náhodného genetického driftu. V různých částech Evropy vznikla z latiny např. španělština, portugalština, italština, francouzština, rétorománština a různé dialekty těchto jazyků. Není vůbec jasné, jestli tyto evoluční posuny odrážejí nějaké místní výhody nebo „selekční tlaky“.

Domnívám se, že náboženství se podobně jako jazyky vyvíjejí dostatečně náhodně, od dostatečně libovolných počátků, na to, aby generovala matoucí - a někdy nebezpečnou - pestrou paletu pozorované diverzity. Současně je také možné, že určitá forma přírodního výběru spolu s fundamentální uniformitou lidské psychiky dohlíží na to, aby různá náboženství sdílela některé významné rysy. Mnohá náboženství kupříkladu učí objektivně nepravděpodobnou, ale subjektivně přitažlivou doktrínu, že naše osobnosti přežijí smrt těla. Samotná představa nesmrtelnosti přežívá a šíří se proto, že ukojuje naše zbožné přání.*

* V dalším oddílu v souvislosti s touto představou mluví Dawkins o tzv. memu nesmrtelnosti (pozn. Rec.).

A zbožné přání je důležité, protože lidská psychologie se vyznačuje téměř univerzálním sklonem dobarvovat si víru touhou („přání je otcem myšlenky“).

Podle všeho není pochyb o tom, že mnohé znaky náboženství se dobře hodí k tomu, aby pomáhaly jak v přežití jeho samého, tak v přežití sebe samých ve vřavě lidské kultury. Vystává ale otázka, jestli se této „vhodnosti“ dosahuje prostřednictvím „inteligentního designu“ nebo přírodním výběrem. Pravděpodobně obojím. Na straně designu to jsou náboženští vůdci, schopní formulovat figly, které napomáhají k přežití náboženství. Martin Luther si byl dobře vědom toho, že úhlavním nepřítelem náboženství je rozum, a často před jeho nástrahami varoval: „Rozum je tím největším nepřítelem, jakého víra má; v duchovních věcech nikdy na pomoc nepřijde, často však brojí proti slovu Božímu a se vším, co z Boha vychází, nakládá s opovržením.“⁸⁵ A také: „Každý, kdo chce být křesťanem, nechť odtrhne svůj zrak od rozumu.“ A ještě: „Rozum ať je vyhuben u všech křesťanů.“

Luther by jistě bez problémů dokázal inteligentně navrhnout neinteligentní aspekty náboženství, které by náboženství pomáhaly přežít. To ale nutně neznamená, že je on nebo kdokoli jiný skutečně navrhl. Také mohly vzniknout (negenetickou) formou přírodního výběru, přičemž Luther nebyl konstruktérem, ale bystrým pozorovatelem jeho efektivity.

Ačkoli konvenční darwinovský výběr genů mohl upřednostnit psychologické predispozice s náboženstvím jako jejich vedlejším produktem, není pravděpodobné, že by zformoval i detaily. Jak už jsem naznačil, jestliže budeme na tyto podrobnosti chtít aplikovat některou z forem teorie výběru, měli bychom se zaměřit nikoli na geny, ale na jejich kulturní ekvivalenty. Jsou snad náboženství podobná memům?

80. Viz např. Buss (2005).

81. Deborah Keleman: „Are children 'intuitive theists'?" Psychological Science 15: 5, 2004, 295-301.

82. Dennett (1987).

83. Guardian, 31. 1. 2006.

84. Smythies (2006).

85. <http://jmm.aaa.net.au/articles/14223.htm>.

6

KOŘENY MORÁLKY: PROČ JSME DOBŘÍ?

S naším místem na Zemi to je zvláštní. Každý z nás přichází jen na krátkou návštěvu, netuší proč, a přesto někdy s pocitem božího záměru. Jde-li však o každodenní život, pak víme jedno: že člověk tu je pro ostatní - a hlavně pro ty, na jejichž úsměvech a blahobytu závisí naše vlastní štěstí.

Albert Einstein

Mnozí věřící si těžko dokážou představit, jak bychom mohli být bez náboženství dobří či proč bychom vůbec bez náboženství dobří být chtěli. Právě takovými otázkami se v této kapitole budu zabývat. Pochyby věřících však jdou ještě dál a v některých věřících vyvolávají záchvaty nenávisti vůči těm, kteří jejich víru nesdílejí. To je velmi důležité, jelikož morální úvahy stojí i za náboženskými postoji k dalším tématům, které s morálkou ve skutečnosti vůbec nesouvisí. Značná část odporu proti výuce evoluce totiž nemá s evolucí jako takovou či s čímkoli vědeckým žádnou souvislost, ale je poháněna pouze morálním pobouřením. To má podobu od naivních názorů v duchu „Jestli budete děti učit, že jsme se vyvinuli z opic, pak se budou jako opice chovat“ po důmyslnější základní motivaci celé strategie „vrážení klínu“, na níž je založen „inteligentní design“ a kterou nemilosrdně odhalili Barbara Forrestová a Paul Gross v knize Trójský kůň kreacionismu: Inteligentní design a vrážení klínu (Creationism's Trojan Horse: The Wedge of Intelligent Design).

Dostávám spoustu dopisů od čtenářů mých knih,*

* Mnohem víc, než na kolik by se mi kdy podařilo odpovědět, za což se omlouvám.

většinou jsou velmi přátelské, některé příjemně kritické a tu a tam nějaký nepěkný nebo doslova sprostý. A ty nejsprostější jsou, bohužel, téměř pokaždé motivované náboženstvím. Tak barbarských nadávek se většinou dočkají ti, kdo jsou vnímáni jako nepřátelé křesťanství. Zde je kupříkladu jeden dopis z internetu adresovaný Brianu Flemmingovi, autoru a režisérovi filmu Bůh, co tam nebyl (The God, Who Wasn't There),⁸⁶ upřímné a dojemné obhajoby ateismu. Dopis nazvaný „Až se budeš smažit, my se budeme smát“ je z 21. prosince 2005 a zní takto:

Vy tedy máte nervy. Nejrádši bych vzal nůž a rozřízl takovým hlupákům břicho a pak bych křičel radostí, jak by se z vás střeva vyvalila ven. Snažíte se vyvolat svatou válku, ve které, jak doufám, budu mít to potěšení, a nebudu sám, vám něco takového udělat.

Autor tohoto dopisu pak opožděně uznává, že taková mluva moc křesťanská není, jelikož už o něco smířlivěji pokračuje:

Bůh nás ovšem učí, abychom neusilovali o pomstu, ale abychom se za takové, jako jste vy, modlili.

Nicméně jeho milosrdenství bere rychle za své: